

УДК 930.2:030"185/191":929(477.54-25):004.65

DOI: 10.26565/2220-7929-2020-57-04

Посохов Сергій Іванович

доктор історичних наук, професор

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: sposokhov@karazin.ua

ORCID: 0000-0003-1390-0625

**ПОЧАТОК ФОРМУВАННЯ «ХАРКІВСЬКОГО ПАНТЕОНУ»
(НА МАТЕРІАЛАХ ПУТІВНИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ
XIX – ПОЧАТКУ XX ст.)**

У центрі уваги автора перебуває проблема формування «пантеону» найвидатніших постатей в історії Харкова. З цією метою були проаналізовані дорадянські путівники по місту. Імена, які трапляються на сторінках путівників, заносилися у відповідну базу даних. У статті зазначені принципи побудови цієї бази даних та можливі інтерпретації одержаних результатів. Вона містить два поля – «особи» і «згадки». У першому полі фіксувалися ті імена, які трапляються на сторінках путівників, у другому – ті оцінки, які супроводжують певне ім'я. Разом із фіксацією імені особи зазначалася її соціальна чи професійна характеристика (вчений, військовий, архітектор, державний діяч тощо). У полі «згадки» залежно від характеру згадування тієї чи іншої особи зазначався коефіцієнт: якщо ім'я згадувалося без оцінок – це коефіцієнт 1 (1 бал), поєднання з такими епітетами, як «відомий», «визначний» та подібні – коефіцієнт 2 (2 бали), більш-менш докладна характеристика діяльності, передусім з погляду впливу на розвиток міста – коефіцієнт 3 (3 бали). У підсумку це дозволило створити певну ієрархічну систему імен і виокремити «ТОП-10». У перспективі це дозволить побачити систему імен у динаміці, коли деякі особи в певні періоди будуть «випадати» з кола лідерів, а інші потрапляти до цього списку. Також важливо буде зафіксувати зсуви в плані збільшення чи зменшення уваги до певної категорії осіб (мається на увазі соціальна та професійна характеристики). Загалом до бази даних потрапила інформація про більше ніж 650 осіб. Зроблено висновки про те, що на

© Посохов С. І., 2020

початку ХХ ст. у путівниках все менше згадували державних діячів та місцевих адміністраторів, а більше – художників, архітекторів, науковців. Також зазначено, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. список «місцевих героїв» у Харкові лише почав формуватися. Саме цим можна пояснити відсутність деяких відомих осіб у ТОП-10. Почасті це пов'язано також із тим, що й сам жанр путівника ще не оформився остаточно, а перші путівники радше нагадували інформаційні довідники, були тематично незбалансовані. Між тим цей матеріал може бути корисним для вивчення початкового етапу складання «харківського пантеону».

Ключові слова: *видатні постаті, путівники по місту, бази даних, Харків.*

Актуальність проблеми створення «пантеону національних героїв» протягом останніх років, здається, лише посилювалася¹. Втім, не все так просто. Зокрема, Ярослав Грицак з цього приводу зазначив: «Національний пантеон – річ цілком притаманна національним державам, у багатьох країнах пантеони існують поруч з іншими символами держави, такими як гімн чи прапор. Інше питання – чи спроможеться український уряд це зробити. Важливо, щоб це був громадський проект, щоб не зіпсувати і не “запопсувати” цю благородну ідею» (цит. за: Dorosh). Проблема полягає не лише в тому, щоби визначити спеціальне місце для меморіалу, де будуть перепоховані «національні герої», але йдеться про сам список таких осіб. Ясна річ, що з погляду стабільності й цілісності держави треба дбати про такий «пантеон героїв», який буде не розколювати, а консолідувати суспільство. Але чи можливий такий варіант? Чи означає це, що деякі персони апріорі не можуть бути представлені в такому списку? Крім того, виникають питання про те, який відсоток «схвалення» з боку суспільства має бути вирішальним і як його визначити? Вочевидь, що такі питання до винесення на розгляд громадськості мають бути обговорені в колі фахівців. Повною мірою це стосується й питання про список «місцевих героїв», адже почасти саме прагнення підняти «своїх» до рівня «загальних» спричинило певне напруження між регіонами й непослідовність гуманітарної політики в зазначеній сфері протягом останніх двох десятиліть.

¹ Зокрема, можна згадати проєкт телеканалу «Інтер», який називався «Великі українці» (реалізовувався протягом 2007–08 рр.).

Вочевидь, ступінь розробки проблеми формування списку найвидатніших осіб на регіональному рівні поки що низький. Практика вшанування місцевих діячів має глибоке коріння і формувалася здебільшого стихійно, коли той чи той об'єкт (будинок, вулиця і под.) отримували назву, що походила від імені людини, яку місцеві мешканці вважали непересічною. Якщо взяти Харків, то керовані в цьому плані процеси розпочалися лише наприкінці ХІХ ст. Зрозуміло, що за радянського часу ідеологічний контроль торкнувся й цієї сфери. У добу незалежної України намагання як окремих населених пунктів, так і регіонів визначити власну специфіку та пріоритети спричинило пошук видатних осіб, які причетні до історії краю. Зокрема, помітним явищем свого часу став проєкт «Головні харків'яни – зірки Слобожанщини», який реалізовувався протягом 2007–08 років. Тоді в інтернет-опитуванні взяли участь майже 19 тис. осіб. Вони запропонували список із більше ніж 100 імен. Окрім того, газета «Главное» тоді ж здійснила опитування майже 300 своїх читачів (G. Skovoroda stal pobeditelem). Утім, під час обговорення результатів голосування були цілком обґрунтовано висловлені певні сумніви щодо організації опитування, а значить, і щодо підсумків проєкту.

Процес змін у «харківському пантеоні», який розпочався після розпаду СРСР, набув завершеності у ході виконання Закону України про декомунізацію. Тоді на місцевому рівні розгорнулася дискусія про гідних вшанування місцевих діячів минулого (здебільшого вона точилася в інтернет-просторі). У листопаді 2015 року Харківська міська рада ухвалила рішення про перейменування 173 об'єктів міського середовища, а в лютому 2016 року ще 48 вулиць та 5 адміністративних районів. Перейменовані об'єкти здебільшого знов отримали «іменні» назви, але тепер пов'язані вже з «іншими героями». Ці зміни ще належить уважно проаналізувати. Окрім того, необхідно підкреслити, що останніми роками спостерігається свого роду «бум комеморації». Зокрема, якщо на початку 1990-х років у Харкові було близько 160 меморіальних дощок, то відтоді й до сьогодні було встановлено не менше 260-ти, не рахуючи меморіальних стандартизованих дощок (ще близько 100). Тобто слід визнати, що незалежно від цілком керованих процесів конструювання «місцевого пантеону» відбувається досить стихійний процес увічнення певних місцевих діячів.

Відповідно для того, щоби міркувати про «пантеон місцевих героїв», треба проаналізувати як наявні пам'ятники та меморіальні дошки, назви вулиць, установ та організацій, так і письмові джерела: довідники, публіцистику, літературні твори, спогади. Подекуди саме вивчення

другої категорії джерел дозволяє виявити ставлення мешканців до тих чи тих осіб, оскільки факт вшанування як такий ще не є свідченням, що місцева спільнота позитивно сприйняла відзначення саме цієї людини.

Серед тих джерел, які тривалий час залишалися на узбіччі дослідницького інтересу, слід назвати путівники. Путівники – це особливий вид видання. По суті, це інформаційний довідник. Є різні види путівників. Тут ідеться про путівники по країні й місту (те, що називається Guidebooks). Путівники мають тривалу історію, сягаючи античних *iteneraria*, але в сучасному вигляді вони сформувалися і набули поширення в XIX ст. у зв'язку з появою нових транспортних можливостей, з розвитком курортної індустрії і туризму (див. про це: Rozanova 2014). Путівники як один із жанрів популярної (нехудожньої) літератури сьогодні вже потрапили в поле уваги дослідників-істориків. Зокрема, зверну увагу на науковий проект естонських учених, який був присвячений вивченню образів Естонії й естонців у путівниках XIX – першої половини XX ст. Реалізація цього завдання виявилася неможливою без осмислення специфіки путівника як такого. У зв'язку з цим 2007 року в Тарту було проведено міжнародний науковий семінар «Путівник як семіотичний об'єкт». Були опубліковані роботи, в яких автори схарактеризували жанрові особливості путівників. Зокрема, як зазначила Л. Н. Кисельова: «Путівник – словесний жанр із визначеними автором / упорядником прагматикою і комунікативною стратегією, включений як в рекламний, так і в ідеологічний дискурс, який чітко моделює сприйняття описуваного простору. Перший риторичний засіб такого моделювання – це відбір об'єктів для огляду; друге – створення їхньої ієрархії за допомогою спеціальної системи позначок, астерисків чи шляхом використання ціннісних епітетів при характеристиці; третє – посилання на авторитетні точки зору; четверте – введення в дію різних стилістичних реєстрів» (Kiseleva, Pil'd, Stepanishcheva 2008, 8-9).

На інформаційний потенціал путівників звернули увагу й українські урбаністи (Dysa, Sklokina). І все ж не можна сказати, що путівники по містах вже стали об'єктом всебічного аналізу. Поки ми ще на початку цього шляху. Немає сумніву в тому, що путівники відігравали важливу роль у саморепрезентації міст. Як правило, автори фіксували увагу читача на найбільш значущих об'єктах, пропонували йому певні маршрути руху містом, згадували про «найбільш важливі» події чи «найбільш видатних» людей в історії міста. Звичайно, частіше інформація подавалася блоками, можливості для розгорнутих характеристик були обмежені. Однак і в такому вигляді ці дані ставали основою формування образу міста. Навіть більше, у такому редукованому вигляді вона

ставала навіть більш доступною для сприйняття широкою читацькою аудиторією. Про цей процес формування образу міста написав уже автор першого харківського путівника (1881 р.): «Хтось помітив, що міста, як і люди, мають свої власні характер-фізіономію, своє життя, свої прагнення в досягненні багатства і значення між побратимами іншими містами. Як у людей є похвальба знатністю предків, так і міста можуть в свою чергу виставити на огляд свою історію минулого процвітання і значення» (Ustinov 1881, 64).

Отже, хоча путівники по місту й були розраховані насамперед на туристів, однак не слід заперечувати їхнє значення для формування ідентичності жителів того чи того міста. Передусім ідеться про ті путівники, які вийшли друком у відповідному місті (тобто про ендегенні варіанти репрезентації міста). Про зацікавленість місцевих мешканців такими виданнями свідчить передмова до путівника «Харьков: путеводитель для туристов и экскурсантов» (Khar'kov 1915): «Друге видання путівника, що вийшло на початку 1914 року, було розпродано до листопада; попри поточні події, попит на путівник не вщухає, і Товариство [Харківське товариство шанувальників природи – С.П.] випускає це третє видання» (Khar'kov 1915, 1).

Звичайно, загальний соціокультурний і політичний контекст мав свій вплив на цей «погляд зсередини», але все ж слід визнати, що зовнішній вплив стосувався загальних принципів, а місцевий погляд виявлявся в конкретних акцентах.

На сьогодні в моєму розпорядженні є більше тридцяти путівників по місту Харкову. Зрозуміло, що більшість цих видань була опублікована в радянський час. Однак перше таке видання, як уже зазначено, вийшло друком ще 1881 року. Втім, одразу слід підкреслити, що цей путівник ще має чимало спільного з тими довідково-інформаційними виданнями, які з'явилися дещо раніше – у 1860-ті роки (статистико-інформаційний щорічник «Памятная книжка Харьковской губернии», статистико-інформаційний збірник «Харьковский календарь»)². Надалі можна спостерігати поступове формування більш чітких ознак цього типу видання. Перші радянські путівники з'явилися в Харкові наприкінці 1920-х років.

Звичайно, путівники досить різні за змістом, утім, вивчення цих видань дозволяє з'ясувати й дещо загальне, те, що Йорн Рюзен визначив як «інтерсуб'єктивну істину» (див. про це: Repina 2008, 16-7). Зокрема, аналіз текстів путівників дозволяє з'ясувати чимало з того, що вважалося

² Звичайно, можна згадати й раніші «описи» губернії та міста, як-от «Топографическое описание Харьковского наместничества» кінця XVIII ст. (1788) чи працю С. І. Кованько «Описание Харьковской губернии» (1857).

у певний час предметом гордості місцевих мешканців, а також про що «забували» згадати автори. Путівники досить насичені іменами. Якщо визначити загальну тенденцію, то можна казати про поступове збільшення акценту на ролі видатних осіб в історії міста й регіону. Втім, до сьогодні ані перелік згаданих у путівниках осіб, ані ті оцінки, які були їм надані в цих виданнях, ще не стали об'єктом спеціальної уваги. Відповідно, це і є метою, яку поставив перед собою автор цього дослідження.

На цей момент я для реалізації зазначеної мети проаналізував путівники по Харкову дорадянського часу. Зокрема, в моєму розпорядженні є чотири такі путівники (1881, 1902, 1905 та 1915 рр.). Імена, які трапляються на сторінках путівників, заносилися у відповідну базу даних (застосування бази даних для реалізації зазначеної мети й становить новизну роботи). Вона була створена в системі управління базами даних (СУБД) Microsoft (MS) Access 2010. Ще на початку дослідження визначено принципи побудови бази даних (з урахуванням особливостей путівників усіх періодів). Вона містить два поля – «особи» і «згадки». У першому полі фіксувалися імена, які трапляються на сторінках путівників, у другому – оцінки, які супроводжують певне ім'я. У полі, де фіксувалося ім'я, також зазначалася певна соціальна чи професійна характеристика особи (вчений, військовий, архітектор, державний діяч тощо). Зауважимо, що до бази даних не включалися імена, які траплялися в назвах згаданих на сторінках путівників урбанонімів, назвах підприємств та організацій, церков, нагород, а також імена літературних персонажів, героїв кінофільмів та ін. У полі «згадки» залежно від характеру згадування тієї чи іншої особи, зазначався певний коефіцієнт: якщо ім'я згадувалося без оцінок – це коефіцієнт 1 (1 бал), поєднання з такими епітетами як «відомий», «визначний» та подібні – коефіцієнт 2 (2 бали), більш-менш докладна характеристика діяльності, передусім з погляду впливу на розвиток міста – коефіцієнт 3 (3 бали)³.

У підсумку це дозволило створити певну ієрархічну систему імен і виокремити «ТОП-10». У перспективі це дозволить побачити зазначену систему імен у динаміці, коли деякі особи в певні періоди будуть «випадати» з кола лідерів, а інші потрапляти до цього списку. Також важливо буде зафіксувати зсуви в плані збільшення чи зменшення уваги до певної категорії осіб (мається на увазі соціальна та професійна характеристики).

³ Наявність персонального фото на сторінках путівника також оцінювалася коефіцієнтом 3.

На сьогодні, як зазначено, маємо лише результати аналізу дорадянських путівників (решта ще обробляється). Про що вони свідчать? Передусім знову підкреслимо, що проаналізовані чотири видання досить різні (і за обсягом, і за спрямованістю, і за своєю структурою). Наявні відмінності не в останню чергу пов'язані з зацікавленнями авторів путівників. Вочевидь, І. А. Устинов частіше згадував акторів, а в путівнику по Харкову, який вийшов друком 1915 року, пріоритет надано художникам (тут основний акцент зроблено на характеристиці музеїв та колекцій живопису). Однак, поки не роблячи акцент на цих відмінностях, спочатку спробуємо проаналізувати інформацію як єдиний масив даних. Загалом до бази даних потрапила інформація про більше ніж 650 осіб. Якщо поррахувати соціальний стан та професійні ознаки, то більше уваги автори путівників приділили державним діячам, місцевим губернаторам та міським головам, іншим посадовцям, військовим, починаючи ще з козацьких часів (загалом таких 151 особа). Наступну сходинку посіли вчені, керівники освітніх закладів та вчителі (89), після них – художники (78), актори, антрепренери, режисери, диригенти (71), церковні діячі (59), купці та підприємці (45), письменники та поети (39), благодійники (37), медики (35), архітектори (27). Хоча, на перший погляд, домінування «можновладців» очевидне, втім, якщо звести до купи «представників вільних професій», то ця група переважить інші. Симптоматичним є доволі високий рівень згадок науковців та освітян, що, вочевидь, пов'язано із утвердженням образу Харкова як університетського міста⁴. Важливо також відзначити високу частоту згадок медиків. До цієї групи потрапили як лікарі, так і професори медицини (отже, частка вчених може бути ще збільшена). Ясна річ, що серед благодійників часто називали заможних людей (або купців / підприємців, або дружин губернаторів та ін.). Відповідно, ця група також може бути розподілена між іншими. Втім, на нашу думку, виокремлення цих груп важливо з того погляду, що високий відсоток згадувань медиків також свідчить про певний імідж міста як медичного центру (до речі, в путівниках спеціально виокремлено розділ, який присвячено медичним закладам). Акцент на діяльності благодійних товариств та окремих осіб може свідчити на користь того, що в суспільстві набували значення громадська та приватна ініціативи.

Помітно, що на початку ХХ ст. в путівниках все менше згадували державних діячів та місцевих адміністраторів, а більше – художників, архітекторів, науковців. Принаймні якщо серед ТОП-10 перших двох

⁴ Детальніше про образ Харкова як університетського міста див.: Posokhov, S. I., Rachkov, Ye. S. Kharkiv as a University City: the Evolution of Symbolic Space. East/West: Journal of Ukrainian Studies, vol. VII, no. 1, 2020, pp. 129-167.

путівників переважну більшість (70 %) становлять імена державних та церковних діячів, а решта – це купці та актори, то вже в путівнику 1905 року до групи лідерів не увійшов жоден державний діяч, а серед церковних діячів лише ті, хто відзначився своєю працею на ниві просвіти та науки. У ТОП-10 путівника 1915 року не потрапив жоден зі світських та церковних адміністраторів, до цієї групи увійшли виключно архітектори, вчені, просвітники, художники, письменники.

Сумарний рейтинг усіх осіб дозволяє легко виокремити першу десятку лідерів: імператриця Катерина II – 27, письменник Григорій Квітка-Основ'яненко – 26, громадський діяч і просвітитель В. Н. Каразін – 22, імператор Олександр I – 21, генерал-губернатор С. О. Кокошкін – 17, митрополит Філарет (Гумілевський) – 16, перший харківський єпископ Христофор (Сулима), архітектор Є. О. Васильєв, підприємець та меценат В. І. Пашенко-Тряпкін – по 14, імператор Петро I та намісник А. Я. Леванідов – по 13. Втім, цього недостатньо для з'ясування списку «місцевих героїв». Зокрема, якщо взяти до уваги лише коефіцієнт 3, який пов'язаний із фіксацією певної ролі особи в історії Харкова, то ці місця будуть виглядати дещо інакше: В. Н. Каразін – 15, С. О. Кокошкін – 12, архітектор О. М. Бекетов, а також лікар-філантроп В. А. Франковський – по 9, професор медицини В. Ф. Грубе, губернатор П. П. Дурново, купець Ф. С. Карпов, мистецтвознавець професор Є. К. Редін – по 6, решта – 3 і менше. Якщо згадування із коефіцієнтом 1 можна вважати до певної міри випадковим, то з коефіцієнтом 2 таким вважати вже не можна. Відповідно якщо ми порахуємо показники осіб у розділах «коефіцієнт 2» та «коефіцієнт 3», то, здається, і одержимо «справжні ТОП-10» харківського списку імен (як це бачилося наприкінці XIX – на початку XX ст.): В. Н. Каразін – 17, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко – 14, С. О. Кокошкін – 14, В. А. Франковський – 11, А. Я. Леванідов – 10, О. М. Бекетов – 9, Олександр I, Ф. С. Карпов, Катерина II, перший харківський губернатор Є. О. Щербінін – по 8. Однак і в такому разі можливі корективи. Вочевидь, високий рейтинг певній особі міг забезпечити лише один з путівників. Щоби цього не сталося, треба врахувати «вагу» тієї чи іншої персони в конкретному путівнику. Отже, з наведених списків випадають такі особи, як Карпов, Кокошкін, Леванідов. Те саме можна було би сказати й про О. М. Бекетова, але в цьому випадку слід врахувати, що він став помітною фігурою міського життя лише наприкінці XIX ст. і його ім'я об'єктивно не могло потрапити, наприклад, у путівник 1881 року. Тобто не треба обмежуватися формальною верхньою десяткою, а варто взяти до уваги й тих осіб, які мають дещо нижчий рейтинг. Серед таких

осіб можна побачити й тих, кого і сьогодні називають серед визначних особистостей в історії міста. Маються на увазі перший попечитель Харківського навчального округу С. Й. Потоцький, підприємець М. Х. Гельферіх, перший харківський осадчий Іван Каркач, засновник Харківського колегіуму Єпіфаній Тихорський та ін. Водночас дивує низький «рейтинг» Григорія Сковороди, Івана Сірка, Іллі Рєпіна, Г. П. Данилевського, І. І. Слатіна та деяких інших осіб. І це при тому, що навіть деякі об'єкти міського середовища отримали відповідні назви (що свідчить про визнання результатів діяльності цих людей ще в дореволюційний час): міська офтальмологічна лікарня імені Л. Л. Гіршмана, музичне училище імені І. Слатіна, лікарня з невідкладної допомоги імені Д. Л. Донець-Захаржевського.

Роблячи висновок, можна зазначити, що, вочевидь, наприкінці XIX – на початку XX ст. список «місцевих героїв» у Харкові лише почав формуватися. Саме цим можна пояснити відсутність деяких відомих осіб у ТОП-10. Почасти це пов'язано також із тим, що й сам жанр путівника ще не оформився остаточно, а перші путівники радше інформаційні довідники, були тематично незбалансовані. Між тим цей матеріал може бути корисним для вивчення початкового етапу складання «місцевого пантеону». Як відомо, цей процес перервався у буремний період 1917–20 років і відновився вже в інших суспільно-політичних умовах. Тим важливіше буде зіставити одержані дані з тими, які стануть результатом аналізу радянських та пострадянських путівників.

References / Бібліографія

Dorosh, S. Shcho zavazhaie stvoryty panteon heroiv v Ukraini? *BBC News Ukrainian*. Available at: <<https://www.bbc.com/ukrainian/features-38517567>> [Accessed: 10 August 2019]. (In Ukrainian)

Дорош, С. Що заважає створити пантеон героїв в Україні? *BBC News Ukrainian*. Available at: <<https://www.bbc.com/ukrainian/features-38517567>> [Accessed: 10 August 2019].

Dysa, K. Obraz modernogo mista u putivnykakh po Kyievu mezhi XIX-XX st. V zb.: *Zhyvuchy v modernomu misti. Kyiv kintsia XIX – seredyiny XX stolit'*. Kyiv, 2016, s. 82-95. (In Ukrainian)

Диса, К. Образ современного міста у путівниках по Києву межі XIX-XX ст. В зб.: *Живучи в модерному місті. Київ кінця XIX – середини XX століть*. Київ, 2016, с. 82-95.

Ekaterinoslav i Khar'kov: illiustrirovanniy putevoditel' (reprintnoe izdanie 2008 g.). Khar'kov, 1905. (In Russian)

Екатеринослав и Харьков: иллюстрированный путеводитель (репринтное издание 2008 г.). Харьков, 1905.

G. Skovoroda stal pobeditelem proekta «Glavnye khar'kovchane – zvezdy Slobozhanshchiny». *Status Quo*. Available at: <https://www.sq.com.ua/rus/news/kultura/17.04.2008/gskovoroda_stal_pobeditelem_proekta_glavnye_harkovchane_zvezdy_slobozhanschiny/> [Accessed: 10 August 2019]. (In Russian)

Г. Сковорода стал победителем проекта «Главные харьковчане – звезды Слобожанщины». *Status Quo*. Available at: <https://www.sq.com.ua/rus/news/kultura/17.04.2008/gskovoroda_stal_pobeditelem_proekta_glavnye_harkovchane_zvezdy_slobozhanschiny/> [Accessed: 10 August 2019].

Gusev, A. N. *Khar'kov: ego proshloe i nastoiashchee v risunkakh i opisaniakh: Istoriko-spravochnyi putevoditel' (reprintnoe izdanie 2008 g.).* Khar'kov, 1902. (In Russian)

Гусев, А. Н. *Харьков: его прошлое и настоящее в рисунках и описаниях: Историко-справочный путеводитель (репринтное издание 2008 г.).* Харьков, 1902.

Khar'kov: putevoditel' dlia turistov i ekskursantov (reprintnoe izdanie 2007 g.). Khar'kov, 1915. (In Russian)

Харьков: путеводитель для туристов и экскурсантов (репринтное издание 2007 г.). Харьков, 1915.

Kiseleva, L., Pil'd, L., Stepanishcheva, T. Nekotorye itogi «Putevoditel'nogo proekta». V sb.: *Travel Guide as a Semiotic Object*. Tartu, 2008, s. 7-14. (In Russian)

Киселева, Л., Пильд, Л., Степанищева, Т. Некоторые итоги «Путеводительного проекта». В сб.: *Travel Guide as a Semiotic Object*. Tartu, 2008, с. 7-14.

Posokhov, S. I., Rachkov, Ye. S. Kharkiv as a University City: the Evolution of Symbolic Space. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*, vol. VII, no. 1, 2020, pp. 129-67. DOI: 10.21226/ewjus571.

Repina, L. P. «Vyzov i otvet»: perspektivy istoricheskoi nauki v nachale novogo tysiacheletia. Eidos. *Al'manakh teorii ta istorii istorichnoi nauki*

[*Eidos. Almanac of Theory and History of Historical Science*], вур. 3, 2008, s. 11-25. (In Russian)

Репина, Л. П. «Вызов и ответ»: перспективы исторической науки в начале нового тысячелетия. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*, вип. 3, 2008, с. 11-25.

Rozanova, Iu. N. Putevoditel' kak zhanr turisticeskogo diskursa: diakhronicheskii aspekt. *Istoricheskaja i sotsial'no-obrazovatel'naia mysl'* [*Historical and Socio-Educational Thought*], no. 5 (27), 2014, s. 281-85. (In Russian)

Розанова, Ю. Н. Путеводитель как жанр туристического дискурса: диахронический аспект. *Историческая и социально-образовательная мысль*, № 5 (27), 2014, с. 281-85.

Sklokina, I. Putivnyky iak dzherelo. Available at: <<http://www.lvivcenter.org/uk/library/chronicle/3354-19-12-01-putivnyky/>> [Accessed: 10 January 2020]. (In Ukrainian)

Склокіна, І. Пугівники як джерело. Available at: <<http://www.lvivcenter.org/uk/library/chronicle/3354-19-12-01-putivnyky/>> [Accessed: 10 January 2020].

Ustinov, I. A. *Opisanie g. Khar'kova: putevoditel'* (reprintnoe izdanie 2007 g.). Khar'kov, 1881. (In Russian)

Устинов, И. А. *Описание г. Харькова: путеводитель* (репринтное издание 2007 г.). Харьков, 1881.

Posokhov Sergiy Ivanovych

Doctor in Historical Science, Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: sposokhov@karazin.ua

ORCID: 0000-0003-1390-0625

**THE BEGINNING OF THE KHARKIV PANTHEON
FORMATION (ON THE MATERIALS OF TRAVEL GUIDES
OF THE SECOND HALF OF THE 19th – EARLY 20th
CENTURIES)**

The author explores the issue of forming the «pantheon» of the most prominent figures in the history of Kharkiv. To this end, Soviet city guides were analyzed. The names found on the guide pages have been recorded in the appropriate

database. The author stated the principles of construction of this database and possible interpretations of the obtained results. It contains two fields - «faces» and «mentions». In the first box, those names found on the guide pages were recorded, and in the second box, those ratings that accompany a specific name were recorded. Along with fixing a person's name, a social or professional characteristic (scientist, military, architect, statesman, etc.) was also mentioned. In the «mention» field, depending on the nature of the mention of a person, a coefficient was stated: if the name was mentioned without a rating, it is a factor # 1 (1 point), a combination with such epithets as «known», «prominent» and the like – a factor # 2 (2 points), more or less a detailed characteristic of the activity, first of all from the point of view of impact on the development of the city – factor # 3 (3 points). As a result, it allowed to create a certain hierarchical name system and to separate «TOP-10» of them. In the long run, it will allow you to see a system of names in the dynamics, when some persons will fall out of the list of leaders at certain periods and others will be included in this list. It will also be important to capture changes in terms of increasing or decreasing attention to a particular category of people (social and professional characteristics). In total, more than 650 people were included in the database. The author concluded that in the early 20th century the guides less mentioned statesmen and local administrators, and more of artists, architects, and scientists. Also, the article states that in the late 19th and early 20th centuries the list of «local heroes» in Kharkiv has just begun to form. This can be explained by the absence of some known persons in the TOP-10 list. This is partly due to the fact that the guide genre itself has not yet been completed, and the first guides rather resembled information directories and were thematically imbalanced. Nevertheless, this material can be used in studying the initial stage of assembly of the «Kharkiv Pantheon».

Keywords: prominent figures, city guides, databases, Kharkiv.

Посохов Сергей Иванович

доктор исторических наук, профессор

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Площадь Свободы, 4, 61022, Харьков, Украина

Email: sposokhov@karazin.ua

ORCID: 0000-0003-1390-0625

НАЧАЛО ФОРМИРОВАНИЯ «ХАРЬКОВСКОГО ПАНТЕОНА» (НА МАТЕРИАЛАХ ПУТЕВОДИТЕЛЕЙ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – НАЧАЛА XX ВВ.)

В центре внимания автора находится проблема формирования «пантеона» выдающихся деятелей в истории Харькова. С этой целью были проанализированы досоветские путеводители по городу. Имена, которые встречаются на страницах путеводителей, заносились в базу данных. В статье указаны принципы построения этой базы данных и возможные интерпретации полученных результатов. Она содержит два поля – «имена» и «упоминания». В первом поле фиксировались те имена, которые встречаются на страницах путеводителей, во втором – те оценки, которые сопровождают определенное имя. Вместе с фиксацией имени лица отмечалось и социальная или профессиональная характеристика (ученый, военный, архитектор, государственный деятель и т.д.). В поле «упоминания», в зависимости от характера упоминания того или иного деятеля, указывался коэффициент: если имя упоминалось без оценок – это коэффициент 1 (1 балл), сочетание с такими эпитетами как «известный», «выдающийся» и подобные – коэффициент 2 (2 балла), более или менее подробная характеристика, прежде всего с точки зрения влияния на развитие города – коэффициент 3 (3 балла). В итоге это позволило создать определенную иерархическую систему имен и выделить «ТОП-10». В перспективе это позволит увидеть систему имен в динамике, когда некоторые деятели в определенные периоды будут «выпадать» из круга лидеров, а другие попадать в этот список. Также важно будет зафиксировать сдвиги в плане увеличения или уменьшения внимания к определенной категории лиц (имеется в виду социальная и профессиональная характеристики). Всего в базу данных попала информация о более чем 650 человек. Сделаны выводы о том, что в начале XX в. в путеводителях все меньше упоминали государственных деятелей и местных администраторов, а больше – художников, архитекторов, ученых. Также отмечено, что в конце

XIX – начале XX вв. список «местных героев» в Харькове только начал формироваться. Именно этим можно объяснить отсутствие некоторых известных лиц в ТОП-10. Отчасти это связано также с тем, что и сам жанр путеводителя еще не оформился окончательно, а первые путеводители скорее напоминали информационные справочники, были тематически не сбалансированы. Тем не менее, этот материал может быть полезным при изучении начального этапа составления «харьковского пантеона».

Ключевые слова: выдающиеся фигуры, путеводители по городу, базы данных, Харьков.